

СВОБОДА ЯК ЕВРИСТИЧНИЙ ПРИНЦИП ПРАВА

Правопізнання завжди було, є і буде евристичною проблемою. Природа права іманентна пошуку нових ознак, відносин, можливостей, які формують і оновлюють соціальну реальність, генерують нові уявлення про закономірності буття права. Правове пізнання полягає у загальній безперервній активності людства, у постійній необхідності розуміти, осягати й розкривати власну природу, підстави та особливості людського статусу. А тому розуміння людиною свого призначення завжди пов'язувалося із з'ясуванням природи права, його соціальною та науковою формою, інструментальною, прогностичною та евристичною функціональністю. При цьому внутрішні закономірності права проявляються у своїй проблемності, парадоксальності і суперечливості в процесі реалізації. У праві завжди виявляються фактори, які або оновлюють, збагачують реальність чи гальмують її розвиток. Звідси особлива значимість нового правового знання, його феноменологічного та методологічного виміру, практичної дієвості, які постійно збагачують наукову картину світу, культурний та ціннісний континуум цивілізації.

Так і простір нової української соціальності в її філософському, універсальному розумінні виявляє свою залежність від правопізнання. У сфері правопізнання сьогодні актуалізується величезна кількість раціональних і ірраціональних сил в єдності їх взаємодії і непередбаченості результату. Саме в цьому полягає особливе значення діалектики, співвідношення, взаємодії права і свободи. Саме свобода є найістотнішим чинником, який визначає зміст, соціальну спрямованість, аксіологію і власне евристичний потенціал права. Саме завдяки свободі проявляється революційна сила правових ідей і правової ідеології, що визначають природу людини виходячи з її творчих потенцій і автономної волі. Але й саме право у підсумку стає підставою розуміння суті свободи на її феноменологічному і метафізичному рівні.

Ось чому сьогодні свобода світогляду і віросповідання, свобода думки і слова, свобода соціального вибору стали загальноновизнаними правовими цінностями та імперативами. Феномен свободи стає чинником, який визначає і майбутнє права. Свобода більше, ніж інші правові константи (наприклад, справедливість) характеризує евристичний потенціал права. А тому нові правові знання (раціональне право) і нові колективні почуття в єдності з колективним несвідомим (ірраціональне право) несуть у собі певну непередбачуваність, а іноді й небезпеку. Це ще більшою мірою посилює важливість розуміння діалектики права і свободи як евристичного джерела праворозуміння. У свою чергу, евристична природа праворозуміння стає концептуальним центром правової евристики як сфери філософії права. Звідси прояснення особливого місця правової евристики у системі як юридичних, так і інших гуманітарних наук і навчальних дисциплін, предметом пізнання яких є природа права.

Питання про взаємозв'язок права і свободи є вічною проблемою соціального самовизначення людства, драматичний характер буття якого дуже часто визначався протистоянням цих феноменів. Розуміння права як форми зовнішнього, соціально організованого примусу призводило до перманентного сприйняття самої соціальної реальності як сфери відносин, заснованих на глобальному пануванні і підпорядкуванні. Легалізоване соціумом свавілля може бути сфокусоване проти як індивідуального, так і колективного суб'єкта. Більше того, свавілля, обмеження свободи розглядаються як загальний закон природи, реалізований у взаєминах будь-яких суб'єктів.

Отже, питання про свободу є питанням про початкову причину (для одних природну, а для інших штучну) порушення гармонійної цілісності самого суб'єкта соціального відношення. Виникає уявлення про наслідки соціальної взаємодії у ситуації, коли кожен з суб'єктів вже з початку не впевнений у природності власного дискретного існування. У підсумку сама свобода визначається індивідами у вигляді ревної соціальної гри з особливими штучними правилами. Що набуває індивід у цьому визначенні? Ще більшу свободу або її «вільне» обмеження в її ж власних інтересах? Чи не генерує таким чином правовий лібералізм своєрідну «мазохистську» етику свободи?

Згадаймо софістів Древньої Греції. Чи є неминучим конфлікт права як вищої, безумовної, природної, моральної засади і права як примусу, сваволі, власне легальної підстави зловживання владою? Чому цілісне уявлення про свободу як єдиний, загальний, природний та надсоціальний закон піддавалося де-

струкції та скепсису. Але може в цьому є метафізична провина самої свободи? А тому й сьогодні спроби визначити сутність та значення свободи у сфері правового буття пов'язані з історичною реакцією «відторгнення» самою свободою будь-якого визначення, яке ззовні нав'язується їй.

Розуміння свободи неможливо без констатації певної «вільної» якості у самому уявленні про свободу. Йдеться про «свободу» самого розуміння феномену, категорії, поняття, слова «свобода». Чи можлива свобода за межами тавтологічної межі власного розуміння? Чи є у свободи право не боятися, а тому і не ховатися від своїх відчужених визначень, які претендують на контроль за її змістом. Свобода — це свобода і нічого більше?

Визначаючи свободу, розум ставить під сумнів її як свободу, піддає критиці принципи її віри у саму себе. Цим розум визначає своє право бути розумом. Право розуму визначати свободу розриває її нескінченну замкнутість у самій собі.

Свобода насамперед є емпіричним континуумом людської природи. Свобода чуттєва. Свобода дає можливість самому розуму побачити його власні межі. Свобода нескінченна в уявленнях про саму себе. Свобода символічна у своєму бажанні бути носієм універсально-ідеального значення. Але напруга між свободою як чуттєвим і мислимим засадами породжує своєрідний парадокс. Щоб бути справді вільним суб'єктом, необхідно уявити можливість свободи від самої себе. Свободи від свободи... Необхідно представити можливість свободи відмовитися від власної суті. У цьому є особлива внутрішня проблема свободи. Чи вільна людина у постійній ідентифікації свободи як свободи? Чи вільна людина у своїй свободі? Чи не обмежена людина свободою? А тому, як раціонально, так і ірраціонально індивід постійно випробує свою свободу на свободу, перевіряє себе на міцність зв'язку з нею, на можливість відмовитися від свободи.

Таким чином, наша нормативна рефлексія, завдяки єдності свободи думки і думки про свободу поєднує в собі свободу власного духу і дух свободи. І в мить цього синтезу наш розум виявляє якусь «свободу в собі» як свій власний трансцендентний принцип, який не можна охопити раціональністю. Звідси і виникає питання: чи може свобода як «річ у собі» бути певним атрибутом всесвіту? Яке значення має подібне космополітичне розуміння свободи? Чи є можливою єдність моєї і не моєї свободи? Чи може філософія свободи стати філософією розуму? Що саме у природі свободи завжди залишиться для нас чимось стороннім і, можливо, навіть ворожим? І ось сама думка не про нашу свободу стає для нас тінню Левіафана і деформує потенційну гармонію нашого соціального самовизначення.

Спекулятивне конструювання свободи як суб'єктивного об'єкта або об'єктивного суб'єкта нашим розумом призводить до необхідності виявити зміст континууму вселенської свободи, яку можна було б вільно порівняти з потенціалом й масштабом нашої власної, рідної волі. Шляхи цього пошуку можуть бути різними, а тому завжди є можливість заблукати, а тому й розлютитися на спокусливу силу недосяжної божественної волі. Ось чому змоглядне існування свободи як сутності, що знаходиться поза нами, обертається для нас проблемою свободи самого Бога. Якщо ми не є абсолютним центром унікальної і тільки нам властивої природної волі, то значить є щось інше, є те, що існує поза нами, бачить нас з боку і володіє невідомою нам якістю «свободи». Траєкторія свободи «у мені» може перетнутися з траєкторією свободи «поза мною», створюючи при цьому «крапку — простір» розірваності і відчуженості. І лише наше мислення допомагає нашому почуттю свободи врятувати свою самодостатність. Так розум конструє раціональний простір комунікації різних свобод, шукає консенсус різних континуумів свободи. Свободи моєї, вашої, нашої і свободи, яка не є чиеюсь, свободи, яка завжди є нам невідомою. При цьому від самого почуття свободи потрібна мужність для з'ясування та усвідомлення меж цього простору. Це усвідомлення пов'язано із дуалізмом порівняння, оцінювання моєї свободи і свободи «іншого» до якої я також «належу»: свободи держави, свободи народу, свободи всього людства як суб'єкта. Можна говорити про принцип додатковості свободи за аналогією з принципом додатковості Нільса Бора у ситуації, коли неможливо визначити цілісність пізнаного об'єкта чи явища. Так, визначаючи природу співіснування свобод, ми приходимо до наступного співвідношення: чим більше я занурений у свою свободу, чим менше я присутній у свободі суб'єктів поза мною, тим далі я ухиляюся від розуміння та визнання їх волі. При цьому я оцінюю своєю свободою тільки їх зовнішній вплив, який обмежує мене. Згадаємо І. Канта: свобода суб'єкта має справу лише із свавіллям інших. Усвідомлення обсягу їхньої сваволі як свободи поза мною, в свою чергу, дозволяє мені оцінити весь обсяг моєї власної свободи. Але наше почуття свободи не здатне співвіднести ці обсяги, а тому нам знову допомагає розум. Думка абстрагується (відмовляється?) від негативного пафосу свого опонента, ігнорує його і конструє логіку власного вчинку, свою інтелектуальну присутність у просторі «іншої» свободи.

Саме іншою свободою я починаю бачити з боку свою свободу. Я починаю розуміти логіку свавілля, я починаю розкривати зміст тієї свободи, яку я раніше сприймав лише в образі необхідності. Отже, чим ближче я до самого себе, тим далі я від «іншого» у самому собі. Чим ціннішою для мене є моя власна свобода, тим більше перешкод і труднощів виникають на шляху її реалізації. І навпаки: чим ближче я до свободи як принципу поза мною, тим далі я від «моєї» свободи.

Саме у цій діалектиці свободи розум і виявляє власну міру. Саме цією мірою і є право, яке:

- виявляє у собі умиротворення свободи;
- є універсальною формою виявлення і вирішення конфлікту суб'єктивної свободи і свободи за межами суб'єкта;
- є абсолютною формою спекулятивної єдності, консенсусу всіх принципів свободи;
- є простором, у якому відбувається народження, виявлення нового принципу свободи, що означає і необхідність права долати, «знімати» свій власний зміст;
- несе у собі телеологічні риси дуалізму.

Архітектоніка таких нормативних дуалізмів як заборона — дозвіл, правопорушення — покарання, відповідальність — імунітет (недоторканність) ґрунтуються на парадоксальності феномену свободи. В них розкриваються можливості невольного, детермінованого здійснення свободи. Завдяки праву ми бачимо межі свободи один одного. Завдяки праву я (ви, ми) вже в цю мить граємо роль у всесвітній виставі свободи, реально знаходимо у собі правовий вимір особистісної свободи. Ми приймаємо обов'язок інших розглядати нашу особистість як протипоставлений їм всесвітній вектор свободи у своїй індивідуальній моральній формі. За Г. Гроція навіть Бог не може уникнути цього протистояння. Але чого було більше у вчинках Христа: свободи як людини чи свободи як Бога? Чи допоможе розум людині у протистоянні з Богом за розуміння суті своєї власної свободи? Чи буде ідеальною метою свободи людини примирення зі свободою Бога? Чи стане право формою взаємовизнання свобод, втомлених від ворожнечі, від вічної гри за правилами хаосу?

Право є плоттю і кров'ю умиротвореної свободи людства. Згадаймо уявлення Гегеля про державу «як ходи Бога у світі». Тому громадянин (підданий) держави є «вільним» особливою свободою у порівнянні з індивідом як самотнім, атомарним фактом роздробленого, відчуженого і розірваного громадянського суспільства. Ось чому для багатьох свобода є феноменом належності до будь-якого соціального співтовариства (згадаймо «людину натовпу» Е. По). Визначаючи міру правової свободи індивіда необхідно оцінити ступінь «комфортності» від його перебування у просторі певної соціальної спільноти. Необхідно співвіднесення можливості свободи як в її індивідуалізованому природно-правовому масштабі, так і в будь-якому соціальному континуумі. Саме це співвіднесення породжує уявлення про правовий обов'язок як можливість нашої індивідуалізованої свободи обирати міру невольної поведінки. Цю міру можна диференціювати залежно від ступеня міцності свободи, сили правової енергії того соціального співтовариства, яка приймає вектор нашої свободи у конфігурацію своєї свободи. Таким чином, свобода є формою нормативно-правової комунікації, яка виступає у вигляді діалогу, паралельних монологів або взаємного мовчання соціальних суб'єктів. Право стає реальною взаємодією (боротьбою?) соціальних суб'єктів як на усвідомлених, так і неусвідомлених нормах свободи. Таким чином, філософія нашої правової свободи визначається природою соціальних суб'єктів, у просторі яких ми знаходимося.

Виділимо деякі види суб'єктів, які знаходяться в різних формах взаємодії, що породжують нормативні стани свободи:

- «атомарні» індивіди як дискретні точки соціального простору в його «позадовігрівному» стані (згадаймо Епікура). Ця дискретність правового стану індивіда можлива всередині різноманітних соціальних суб'єктів (соціальної спільноти, церкви, громадянського суспільства, держави, народу, нації, людства);
- індивід як особистість і сукупність індивідів у їх суспільній суб'єктності та цілісності (особистість і суспільство в цілому, особистість і громадянське суспільство, особистість і держава);
- соціальна спільнота і суспільство в цілому;
- народ і держава (проблема співвідношення «масштабів» свободи народу і свободи держави);
- держава і держава (у контексті міждержавних, міжнародно-правових відносин);
- частини (елементи) самої держави як розчленованого цілого (взаємодія виконавчої, судової та законодавчої влади у контексті концепції поділу влади);
- суспільство і держава (частина суспільства і держава в цілому, суспільство в цілому і частина держави, частини суспільства і частини держави);
- національна меншина і титульна нація;
- народ, нація і людство;
- «атомарна» держава і космополітичний простір цивілізації в її універсальній загальнолюдській якості;
- людство і природа (представники тваринного і рослинного світу як суб'єкти природного права);
- людина, релігійне громада, народ, людство і Бог;
- людина і ноосфера;
- людство і інопланетний розум;
- людина «нормальна» і клон, кіборг, робот;

Різні прояви свободи задають різну нормативність природному праву. Позитивне право стає відображенням свободи соціальним розумом. Норми позитивного права постають системою дзеркал, кривизна яких і визначає різноманітність людської свободи. Позитивне право покликане не тільки вільно відображати реальність, а й у своїх межах конструювати нову реальність, новий простір свободи, нові критерії її нормативної інтерпретації. Свобода як евристичний дух права спрямований до відкриття нового у правовій реальності. Свобода стає евристичним принципом праворозуміння і певним методом правозастосування. У праві вільно реалізується континуум нормативності людини, природи, Бога... Свобода випробує право на нормативну досконалість. Темпоральність соціальних цінностей реалізується через право на минулу, теперішню і майбутню свободу. Саме свобода надає невичерпності конституційно закріпленим правам і свободам. Саме свобода не може бути в них вичерпана. Якщо не існує спочатку заданої людської натури (згадаймо Ж. Сартра), тому можливо й немає і загальнолюдських параметрів природності права. Не існує спочатку закладеної людської свободи, а тому й право є безмежно відкритим до своєї прихованої і невідомої новизни.

Особистість, яка обирає форму свого буття у повному альтернативних можливостей й протиріч світі, є субстанційною основою власного масштабу позитивної свободи. Це стає причиною конфлікту з позитивним порядком влади. Позитивна відповідальність особи за свій власний вибір є більш вагомою перед обличчям свободи. Недобросовісна поведінка, правопорушення, свободопорушення постають як втеча людини від своєї свободи. При цьому постає проблема власної відповідальності за зроблений або незроблений вибір.

У сучасній соціальній реальності вже саме право задає буттю питання, на які немає чітких філософських відповідей. А тому кожен індивід у своєму автономному бутті повинен, зобов'язаний вільно будувати своє соціальне життя, формуючи себе кожним власним вчинком, постійно роблячи вибір. Будучи спочатку пов'язаними соціальними узами, ми все ж здатні на вибір самих себе, здатні на вільну інтерпретацію своєї свободи, нову форму її існування.

Щоб бути вільними, треба постійно спробувати інакше бачити себе та інших. Хоча треба визнати й те, що приреченість людини на позитивну свободу завжди пов'язана з тривогою і невпевненістю. А тому у праві завжди треба чути молитву свободі.

Костенко О. Б. Свобода як евристичний принцип права.

Простір нової української соціальності в її універсальному розумінні виявляє свою залежність від правопізнання. У сфері правопізнання актуалізуються величезна кількість раціональних і позараціональних сил в єдності їх взаємодії та непередбаченості результату. Саме у цьому полягає особливе значення діалектики, співвідношення, взаємодії права і свободи. Саме свобода є найістотнішим чинником, який визначає зміст, соціальну спрямованість, аксіологію і власне евристичний потенціал права. Саме завдяки свободі проявляється революційна сила правових ідей і правової ідеології, що визначають природу людини виходячи з її творчих потенцій і автономної волі. Але й саме право у підсумку стає підставою розуміння суті свободи на її феноменологічному і метафізичному рівні.

Ключові слова: евристика праворозуміння, правова евристика, свобода, право.

Костенко А. Б. Свобода как эвристический принцип права.

Пространство новой украинской социальности в ее универсальном понимании обнаруживает свою философско-правовую зависимость от правопознания. В сфере правопознания сегодня актуализируются огромное количество рациональных и иррациональных сил в единстве их взаимодействия и непредвиденности результата. Именно в этом заключается особое значение диалектики, соотношения, взаимодействия права и свободы. Именно свобода является самым существенным фактором, который определяет метафизическое содержание, социальную направленность, аксиологию и собственно эвристический потенциал права. Именно благодаря свободе проявляется революционная сила правовых идей и правовой идеологии, определяющих природу человека исходя из его творческих потенций и автономной воли. При этом само право становится основанием понимания сути свободы на ее феноменологическом уровне.

Ключевые слова: эвристика правопонимания, правовая эвристика, свобода, право.

Kostenko O. Freedom as a heuristic principle of law.

The space of the new Ukrainian sociality in its universal sense reveals its philosophical and legal dependence on the knowledge of law. In the field of legal knowledge today updated a lot of rational and irrational forces in the unity of their interaction and unexpected results. This is precisely the particular importance of the dialectic, the relation and interaction of law and freedom. That freedom is the most important factor that determines the metaphysical content, social orientation, axiology and the actual heuristic potential law. It is because of freedom manifests a revolutionary force of legal ideas and legal ideology, defining the nature of man from his creative potential and autonomous will. In this case, the law itself becomes the basis of understanding the essence of freedom for its phenomenological level.

Key words: heuristic understanding of the law, the legal heuristics, freedom, the right.